

**ULUSLARARASI HÂCE MUHAMMED LUTFÎ
(ALVARLI EFE)
SEMPOZYUMU
(25-26 NİSAN 2013, ERZURUM)
BİLDİRİLER**

**EDİTÖR
PROF.DR. CENGİZ GÜNDOĞDU**

**EDİTÖR YARDIMCILARI
ARŞ.GÖR. MUAMMER CENGİZ
ARŞ.GÖR. OSMAN NURİ KARADAYI**

ERZURUM - 2013

Tasavvufî Şiirde Muhabbetullah ve Alvarlı Hâce Muhammed Lutfî Efe'nin Şiirlerinde İlahî Aşkın Tezâhürleri

Prof.Dr. Rifat Okudan
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Giriş

İslam'ın derûni boyutunu temsil eden tasavvuf, içerik ve form olarak Kur'an'a dayandığı gibi, Tasavvuf Edebiyatı da form ve içerik olarak Kur'an'a ve onun ilk

tefsiri olan hadîse dayanmaktadır. Tasavvufun ilk edebî ifadeleri vecize ve şiir türünde kısa ifadeler tarzında olmuştur. Aynı zamanda son derece şiirsel bir üslupla yazılmış dualar ve münacatlar da, yüzyıllar boyu bu üslupta eserler ortaya konulması ve böyle bir geleneğin oluşmasına kaynak teşkil etmişlerdir.

Şiir, günlük dille ve üslupla ifade edilemeyecek kadar ince ve derin olan derûni hallerin ve tasavvufî hakikatlerin ifade edilmesini sağlayan en önemli araç olmuştur. Erken dönem zahidlerinden itibaren bu amaçla kullanılan şiir İbn Arabî ve İbn Fârid ile birlikte VI.-VII./XI-XII. yüzyıllarda artık tasavvufun en ince öğretilerini ifade etmek için kullanılan mükemmel bir araç haline gelmiştir. Arapça tasavvufî şiirin üstadlarından sonra şiir, Arap ve Fars dünyasında yüzyıllarca tasavvuf erbabının bir aracı olmaya devam etmiş; günümüze kadar da Arapça, Farsça, Türkçe ve diğer dillerde bu gelenek süregelmiştir. Şiir yazabilmeyi, günümüze ancak dört şiiri ulaşmış olan Hacı Bayrâm Veli evliyânın kerameti olarak saymıştır. (Köprülü, 1991: 342, 343; Köprülü, 2004: 373374; Gölpinarlı, 1938: 169; Gölpinarlı, 1961: 213; Maztoğlu, 1990: 103; Cebeciğlu, 1994: 153; Cebeciğlu, 1998: VII, 341; Özköse, 2004: 59).

Tasavvufî Şiirde Muhabbetullah

İlk yüzyıldaki zühdle tanınan sahabe ve tâbiünden olan zatlardan sonra, sufi tabakalarının ortaya çıkışından itibaren zühd hareketi gelişerek devam etmiş; sufiler zühdü kendileri için bir prensip edinmişlerdir. Zühd şiiri de, ilk döneminde Allah'tan korkmak ve azaba düçar olmaya neden olacak mâsiyet işlemekten haşyet üzerine kurulmuştur. İlk iki asırdaki, nefsin arzularının süslediği günahlara düşme korku ve endişesi üzerine kurulmuş olan bu zühd, üçüncü asırdan itibaren korkudan sevgiye, endişeden şevke, sakınmaktan ümide; başka bir deyişle havftan muhabbete, rehbetten şevke, hazerden recâyâ doğru gelişmiştir. İlk dönemlerdeki zühd anlayışının Allah Teâlâ'nın Cenneti'ne tamah etmekten Zâtı'nın sevilmesine ve sıfatlarına âşık olmaya yönelmesinden sonra, artık Allah yalnızca kendisine kulluk edilen bir mâbûd değil, bilakis kendisine âşık olunan mahbûb bir mâbûd olmuştur.

İlahî aşk, sûfilerin tasavvufî seyrlerindeki müşâhade ve şuhûdlarından ortaya çıkan bir şatah veya bir hayal değildir. Aksine o, kuvvetli imanın ve derin dinî anlayışın hakikatinin semeresidir. Sûfilerin aşk ve muhabbet hakkında konuşmaları, sonradan ortaya çıkmış ve dine girmiş bir bid'at olarak görülmemelidir. Çünkü onların sözleri Kur'an-ı Hakîm'de muhabbete şahidlik eden açık âyetlere dayanmaktadır.

Allah Teâlâ aşk ve sevgiyi imanın kuvvetine bağlayarak, "imân eden kimseler Allah'ı sevmek bakımından en şiddetli olanlardır (en şiddetli sevgiyle sevenlerdir)" (Bakara, 2: 165) buyurmaktadır.

Kulun Rabb'ini sevmesi ve Rabb'inin kendisini sevmesini ümid etmesi ise Kur'an-ı Kerim'de, "O (Allah), onları sever, onlar da O'nu (Allah'ı) severler" Mâide, 5: 54. ve "De ki (Habibim); 'şayet siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin'" (Âl-i İmrân, 3: 31) âyet-i kerimelerinde vârid olmuştur. Fakat bu sevgide faydaya bağlı olma sıfatı galiptir. 'İman eden Allah'ı sever,' demenin anlamı O'na, cennete girmek ve cehennemden selamet için itaat eder, demektir. İşte sûfiler sevgiyi bu faydaya bağlı olma sıfatından tecrid etmişler ve sevab ümidinden, ikâb korkusundan sarf-ı nazarla onu saf ve halis bir şekilde Allah Teâlâ'nın Zâtı'na tahsis etmişlerdir. Hatta onlar cennete girmekten amacın aslında kurbiyet, Allah'a yakınlık olduğunu açıklamışlardır. Bu konuda Beyazid-i Bistâmî; "Eğer Allah Subhânehû, Cennet ehlini kendisini görmelerinden örtüp gizlemiş olsaydı, onlar Cehennem ehlinin, Cehennemden kurtulmak için istigâse ile rahmet diledikleri gibi, O'nu görmek için Cennet'ten istigâse ile rahmet dilerlerdi," (Yâfiî, tsz.: I, 367) demiştir.

Gerçek şu ki, bütün hakikat ehli ârifler, hepsi de sevgiden söz etmişlerdir. Çünkü bu hal, onları sevap umdukları ve azaptan korktukları için Allah'a ibadet ve kulluk eden şeriat ehlinin bir durumdur. Mutasavvıfın hali, dünyasından ve ahiretinden halâsla kurtulmadıkça istikâmette olmadığı gibi, onun sevgilisine kavuşmaktan başka bir amacı olamaz.

Denilmiştir ki, aşk ve sevgi diye ifade ettiğimiz muhabbetin aslı safâdır. Çünkü Araplar dişlerin saf beyazlığına ve parlaklığına *حَبَابِ الْأَسْنَانِ* 'dişlerin beyazlayıp parlaması' derler. Başka bir görüşe göre de muhabbet, şiddetli bir yağmur yağdığında suyun kabarıp yükselmesine verilen ad olan *الخباب* dan alınmıştır. Bu görüşlere göre muhabbet, sevgiliye kavuşmaya heyecanlandığı zaman kalbin kabarması ve çilginca kalkmasıdır (İbnu Kayyim, 2003: 15). İmâm Gazâlî de, muhabbetullahın (Allah'ı sevmenin) kuvvetinin sebebinin mârifetullahın (Allah'ı tanımanın) kuvveti ve genişliği olduğunu söylemektedir. Mârifetullah'ın sûfinin kalbini istilâsıyla gerçekleşen bu kuvvet ve genişlik de ancak kalbin dünya ve bağlarıyla meşguliyetten temizlenmesinden sonra meydana gelir (Gazâlî, tsz.: IV, 216). Aslında mârifet ve muhabbet arasındaki farkla ilgili olarak sûfilerden birinin 'muhabbet, sevgiliye müşâhade etmeksizin sahibinin ayrılmadığı bir sarhoşluktur,' sözü ve tahkik ehli mutasavvıfların da, 'muhabbet, lezzette istihlâk (helâk olmak); mârifet ise hayrette şühûd ve heybette fenâdır,' dedikleri nakledilmektedir (Yâfiî, tsz.: I, 122).

Sûfî şiiri, mutasavvıfların kendi hallerini ve vecdlerini tâbir etme vesilelerinden biri olmuştur. Birinci ve ikinci asrın zâhidlerinin, üçüncü ve dördüncü yüzyılın mutasavvıflarının bazılarının şiirleri terâcim ve tabakât kitaplarında rivâyet edilmiştir. Aslında Râbiatu'l-Adeviyye'nin yaşadığı asra kadar İlahî Aşk (el-Hubbu'l-İlâhî) gerçekte tasavvufî şiirin ana konusu olmamıştır. Râbia'dan sonra ise sûfiler İlahî Aşk'ı terennüm ederek teğannî ile kasideler inşâd etmişler, onu sülûk makamlarından bir makam, hallerden bir hal olarak itibar etmişlerdir. Bunlardan biri de ilk defa Allah Teâlâ'ya aşk ve sevgisini açıkça ilan eden Yahya b. Muâz'dır (Teftazânî, 1983: 212).

Henüz ikinci asrındaki tasavvufun bu türlü derin rûhî haldeki şiirlere yönelmesinin ilk örneği belki de bu asrın başlarında, daha sonra gelişecek olan söz konusu tasavvufî yönelişle özdeşleşen Râbiatu'l-Adeviyye'dir (ö. 135/752).¹ Ondan rivâyet edilen sözlerinin en meşhurlarından biri şüphesiz şu beyitlerdir:

¹ Râbiatu'l-Adeviyye (veya Adeviyye); Ümmü'l-Hayr Râbia bintu İsmâil el-Adeviyye el-Bastriyye, Âl-i Atik'in âzadisi. Yaşadığı asrın tanınan simalarından, iyilik ve ibadette en hayırlılarından olan bu meşhur salihâ kadın hicri 135'de vefât etmiştir. (İbnu Hallikân, tsz.: V, 289).

أحبك خبتين حبّ الهوى *** وخبنا لآلك أهل لداكا
فلما الذي هو حبّ الهوى *** فشغلي بذكرك عن سواكا
وأما الذي أنت أهل له *** فكنفك للخجب حتى أراكا
فلا الحمد في ذا ولا ذاك لي *** ولكن لك الحمد في ذا وذاكا

“Seni iki sevgiyle; nefsimin hevâsının sevgisi ve Sen onun ehli olduğun için olan sevgiyle seviyorum.

Nefsimin hevâsının sevgisi olanın tezâhürü, Sen'den başkasını unutarak Sen'i anmakla meşgul oluşumdur.

Senin ona ehil olduğundan Seni sevmem ise Seni görünceye kadar bütün perdeleri açmandır.

Bu sevgide de, o sevgide de bana bir övgü yoktur. Fakat bu sevgide de, o sevgide de bütün övgüler Sana mahsustur.” (Zeki Mübarek, 2002: 239).

Hicri ikinci asrın sonlarında İlahî aşk hakkında söz söyleyen şair süfilerden biri de, Zu'n-Nûn Mısıri'dir (ö. 205/820).² Nazar ve fikir üzerine kurulan felsefi bilgi ile kalb üzerine kurulan tasavvufî mârifeti ayırarak mârifetullâh hakkında ilk konuşan mutasavvıf olan Zu'n-Nûn'a göre aşk ateşi o kadar yükselir ki, onun önünde bütün elemeler hafif ve ehven kalır. Çünkü seven sabreder ve sevgisi Allah Azze ve Celle için olduğundan da sabrını gittikçe uzatan o sevgisi seveni Allah'a yaklaştırır. Bunun için sevenin elemi lezzete, hüznü mutluluğa dönüştür. Bunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

لم تشككي ألم البلاء *** وأنت تثجل المحبة
إنّ المحب هو الصبى *** ر على البلاء لمن أخته
حبّ الإله هو السزو *** ر مع الشقاء لئن كزينة

“Aşk iddia ederken niçin belânın ızdırabından şikâyet ediyorsun?

Şüphesiz âşık sevdiği kimse için belâyı hep sabredendir.

İlahın aşkı, bütün meşakkatine şifâ olmakla beraber mutluluktur.” (İsfahâni, 1988: IX, 345).

İlahî aşk konusunda şiir inşâ edenlerden biri de, ilk defa Allah'a aşkı açtıkça ilân eden Yahyâ b. Muâz'dır (ö. 258/871)³ (Teftazânî, 1983: 212). O da sevgi hakkında söylediği şiirinde şu beyitleri nazmetmiştir:

ألوث بدار لا تصاب نوبيا *** ولا فرج مما أرى في بلانيا
يقولون يحيى جن من بعد صحبة *** ولا يعلم الغدال ما في حشانيا
إذا كان داء المرء حبّ مئيكه *** فمن غيرة يرجو طبيبنا مداويا
مع الله يقضى دهره مثلذًا *** تراه مطيعا كان أو كان عاصيا
نزونى وشائى لا تزيذون كريتى *** وخلقوا عناقى نحو مولى المواليا
ألا فاهجرونى وأزعبوا في قلوبى *** ولا تكشفوا عما بجرى فؤاديا

“Hiçbir bineklerime sıkıntı isabet etmeyen ve belâlanımda gördüklerimden çıkış olmayan bir yurttâ ölüyorum.

Diyorlar ki, ‘Yahyâ, sağlıklıyken delirdi.’. Hâlbuki kınayanlar benim içimde olanları bilmiyorlar.

² Ebu'l-Feyd Zu'n-Nûn el-Mısıri, asıl adı Sevbân b. İbrâhîm olan, Zu'n-Nûn lakabıyla tanınan mutasavvıf, 205 senesinde vefât etmiştir. (Sülemî, 1986: 23-24).

³ Ebu Bekr Yahyâ b. Muâz, meşhur mutasavvıflardandır. Belh'te ortaya çıkması ve orada bir müddet kaldıktan sonra Nisâbûr'a dönmüş ve orada 258'de vefât etmiştir. (İbnü Hallikân, tsz.: VI, 167).

Kişinin derdi, hastalığı Sultânının aşkı olduğu zaman, artık Sultan'dan başka kimi iyileştirecek bir tabib olarak ümid eder ki?

Allah'la beraber onun zamanı lezzetlenmiş olduğu halde geçer; sen onun itaatkâr olduğunu veya âsi olduğunu görsen de..

Benim sıkıntımı artırmayarak beni ve işimi bırakın ve efendiler Efendisi'nin tarafına doğru benim sarılmalarımı bırakıp geçin.

Dikkat edin, artık beni terk edin ve benimle ilişkileri kesmeye rağbet edin, kalbimin en derinlerinin hissettiği şeyleri de açığa çıkarmayın!" (Serrâc, 1960: 253)

Sevgi hakkında söz söyleyenlerin en meşhurlarından biri, Semnûn el-Muhib (Âşık Semnûn) denilen Semnûn'dur (ö. 320/932). Onun sevgi hakkındaki sözlerini duyduklarında ağaçlardan kuşların yere düştükleri anlatılmaktadır.⁴

Biz bu çalışmamızda aşk ve muhabbet hakkında konuşanların haberlerini, sözlerini ve süfîlerin aşk şiirlerini sıralamayı amaçlamıyoruz. Bu ayrı bir çalışma konusu olacak kadar geniştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Alvarlı Hâce Muhammed Lutfî Efe'nin bu konudaki şiirlerinden söz edeceğiz.

Hâce Muhammed Lutfî Efe şiirinde söz konusu muhabbeti, makarrı olan gönül ile irtibatını zikrederek teşbihlerle şöyle tarif etmektedir:

*Muhabbet bir Süleymân'dır gönül tabt-ı revân olmuş
Muhabbet Mısır-ı Ken'ân'dır gönül Yusuf civân olmuş*

*Muhabbet neyyir-i a'zâm gönül seb-i semâvâtdır
Muhabbet hurşid-i mânâ gönül nûr-âsumân olmuş*

*Muhabbet şâhid-i kudsî gönüldür âşk-ı şeydâ
Muhabbet hayât-ı cândır gönül nûr-âsumân olmuş*

*Muhabbet rûb-i a'zamdır gönül vücududur ânın
Gönül bir mibr-i bâttır dü-âlem âli-şân olmuş*

*Muhabbet LUTFİYÂ her dü-serâda dest-gîr olmuş
Muhabbet mibr-i meydandır gönül âli-dîvân olmuş. (Lutfî, 2011: 289-290, (297))*

Muhammed Lutfî Efe'nin Şiirlerinde İlähî Aşk Tezâhürleri

Mutasavvîf ruhuyla şiiri meczetmiş olan Muhammed Lutfî Efe'nin İlähî Aşk konusundaki düşüncelerini ve müşâhadelerini bir bütün halinde ele almak, prensiplerinden başlayarak tasavvufî seyrini, tekevvünü gelişmesini ve ulaştığı sonuçları tam bir sistem halinde ve bütün özellikleriyle göstermek tebliğimiz sınırlarını aşacağı için biz burada, genel anlamda onun şiirlerindeki İlähî Aşk'a yönelik terennümlerini sunmaya çalışacağız.

Tasavvuf tarihinde Râbiatu'l-Adeviyye ve Yahya b. Muâz'ın öne çıktığı ilk dönemdeki Allah Teâlâ'yı aşkı açık bir şekilde dile getiren sufîlerden sonra müteahhirin süfîlerden bazısında İlähî Aşk duygusu hallerine galip gelmesi üzerine, şiirlerinde felsefenin kullandığı üslupla sanki felsefi bir tarzda aşk ve muhabbeti tâbir ettiler ve bu aşk ve muhabbet onları zevki ve şuhûdî olan varlığın birliğini müşâhade etmeye

⁴ Semnûn el-Muhib, aslen Basra'lı olduğu için Basrî, Bağdât'a yerleştiği için Bağdâdî nisbetiyle bilinen mutasavvıftır. Cüneyd Bağdâdî'nin devrinde yaşamış ve ondan sonra 320 yılında vefât etmiştir. (Süleyml, 1986: 158-162).

sevketmiştir. İşte Muhammed Lutfî Efe bu konuda XX. Yüzyıl Anadolu mutasavvıfları arasında en dikkat çeken isimlerden biri olmuştur.

Aşk şairi mutasavvıflar, şiirlerinde sanatsal şiiri amaçlamadılar, bilakis şiiri, duygularını ifade etmek bakımından müşâhade ettikleri hakikatleri dile getirmek için en elverişli araç olarak kullandılar. Böylece onların şiirleri remzi ve işâri bir mahiyette zuhûr etti. Onlar, her ne kadar aşk ve muhabbetlerini ifade etmekte gazel şairlerinin lafızlarını kullanmış olsalar da, bütün aşk şairlerinin nezdinde bu lafızlar, zevk ve müşâhade ehlinde olmayan anlayışlara incelikle yol gösteren tasavvufî hakikatlere remzler (semboller) ve işaretlerdir (Teftazânî, 1983:213).

Hâce Muhammed Lutfî'nin Allah Teâlâ'ya olan aşkı, kendisindeki cevheri alevlendiren Şeyh Muhammed Küfrevî'nin irşadıyla muvaffak olduğu seyr ü sülûk sonucu gerçekleşen bir çabanın semeresidir. Sûfilerin arasında yaygın olarak söylenen 'tatmayan bilmez' kaziyesiyle onlar marifetlerinin, sırlarının, makamlarının ve hallerinin gerçek ve hâlis bir zevk olduğunu kasetmektedirler. Bu nedenle sûfiler hakkında bir hüküm vermek isteyen kimsenin onların tecrübelerinden gerçek ve doğru bir tecrübeyi yaşamayı gerekmektedir. Çünkü sûfi, zevkle teyid edilmeden idrak edilmesi akla imkansız olduğu kadar; sembolik olarak ifadelendirilmeksizin de sırlarının açıklanması dil için mümkün olmayan hakikatleri yaşamıştır. Sûfiye göre akıl, yalnız başına yakine ve nefsin onunla mutmain olacağı hakikate ulaşmaya yararlı değildir. Dil de, yalnız başına, ulaşıldıktan sonra o hakikatin tabir edilmesine faydalı olmaz. Bunu, Ebû Tâlib Mekki'nin, Sehl Tusterî'den naklettiği ilmin çeşitleri hakkındaki sözleri özetlemektedir: "Âlimimiz Ebû Muhammed Sehl (b. Abdillâh Tusterî) -rahimehullahu Teâlâ- demiştir ki; 'Âlimin üç ilmi vardır. Zahir ehline yaydığı ilm-i zahir, ehlinde başkasına izhar edilmesi caiz olmayan ilm-i batın ve Allah'ta âlim arasında sır olan ilim ki, işte o ne zahir ehline, ne de batın ehline izhar edilmeyen iman hakikatidir.'" (Mekki, 1306: II, 90). Mekki bu ifadeleriyle, naklettiği ilim çeşitlerinden üçüncüsünü anlatılmayan hakikat olarak değerlendirmiştir.

Bir kısım mutaassıplar tasavvufa ve mutasavvıflara, haklarında kötü niyet beslemeleri veya fıtratlarının eksikliği ya da derin hakikatleri ve ince manaları anlamakta aciz kalmaları sebebiyle taassubla bakarak iftirâ etme, gazeliyyât ve hamriyyât suretindeki şiirlerinin lafızları ve ibarelerinin dürüldüğü gizli manalardan ve rûhî kıymetlerinden göz kapatma yoluna gitmişlerdir. Halbuki onların gazeliyyât ve hamriyyât türündeki şiirlerinin lafızları ve ibareleri remzler (semboller) ve işaretler, kinâyeler ve mecâzlardır. Bu ise mutaassıb akılların anlayamayacağı, dar görüşlülerin zevklerinin kavrayamayacağı bir durumdur. Çünkü mutaassıplar ve dar görüşlüler madde denizlerinde boğulmuşlar, hisleriyle yaşadıkları hayatın karanlıklarında kaybolmuşlar, lafızların lügatlardaki zâhiri anlamlarının gizlediği sırları idrak etmekten mahcûb olmuşlardır. Hakikati araştıran, insafı olarak okuma yapan araştırmacının, fehm-i müstakim ve hüküm-i selimden Süreyyâ yıldızı kadar uzak olan, Fransız müsteşrik Clément Hawar'ın (1854-1927) İbnu'l-Fârid hakkında 'onun asmadan çıkan üzümünden sıkılarak yapılan şarabı oldukça seven bir şarap şairi sûfi bir şair olduğu' iddiasından, başka müsteşriklerin mutasavvıfları hissi arzularına ve ameli lezzetlere mağlûb olmuş bir grup olarak iddia etmelerinden tecerrüd etmesi gerekir.

Müslüman âlimler bir çoğu, özellikle fakihler ve Usûlü'd-Dîn âlimleri, sûfilerin şuhûdî zevklerini ve vecdlerini tasvir etmek ve aşk ve muhabbetlerinde yaşadıkları hallerini tabir etmek üzere kendilerine yardımcı olmalarını amaçladıkları gazeliyyât ve hamriyyât türündeki ifadelerini anlamakta mutaassıb müsteşrikleri geçmişlerdir. Her iki kısım İslam

âlimleri de, tasavvuf erbâbının gazeliyyât ve hamriyyât türlerindeki ifadelerinden kasdettikleri hakikatlerden oldukça uzaktırlar. Bu sebeple özel olarak bu ilim adamları, genel olarak pek çok müslüman mutasavvıfları fiskla, bazen de ibâhiyye olmakla ithâm etmişlerdir (Hilmî, 1960: 10-12).

Genel olarak özü, sözü, fiilleri ve samimi yaşamlarıyla gerçek müslüman olan Ehl-i Tevhid sûfilerden birçoğu gazeli remzi (sembolü) eserlerinde eşsiz bir sanatla terennüm etmişlerdir. Bu sûfilerden bir kısmı gazeli remze başka bir remzi (sembolü), şarap sembolünü eklemişler, şarap hakkında şiir söyleyenlerin şarap, kadeh gibi lafızlarını ve bu lafızların ilintili olduğu sarhoşluk, ayıklık, neşe, mahmurluk, uyanıklık gibi hallerini eserlerinde kullanmışlardır.

İşte, sûfî zevk ve rûhî vecc sahibi olan Hâce Muhammed Lutfî Efe'nin genel olarak Divân'ının tümünde gazeli remzin ve şarap sembolünün her ikisi de bulunmaktadır. Neredeyse bu iki remz (sembol) onun nezdinde birbirinden ayrılmayan ve birbirini ilzâm eden şeylerdir. Hatta neredeyse bu iki sembolden her biri diğeriyle o kadar karıştır ki, okuyan veya dinleyene okuduğu veya dinlediğinin, sevgilisinden kinâye ettiği isim ve lafızlarla şâirin sembolleştirdiği sevgiliyi vasfeden gazeli bir şiir mi, yoksa okuduğu veya işittiğinin şarabla seven şâirin sevgisini ve şarabın içerinin nefsinde bıraktığı tesirle de sevene İlahî Aşk'ı terennüm ettiren halleri, onun içine düştüğü sıkıntı ve elemeleri sembolleştirdiği şarabı veya içkiyi vasfeden bir şarap şiiri mi olduğunu ayırt etmekte zorluğa sevk eder (Hilmî, 1960: 14).

Bunu gösteren bir örnek olarak Hâce Muhammed Lutfî Efe'nin bazı şiirlerini zikretmek yeterli olacaktır. O bir şiirinde şunları söylemektedir:

*Ol peri-veş dilber-i dildârı gözler gözlerim
Tabî-dilde zû'l-kerem hünkârı gözler gözlerim*

*Tâc-ı zer krykâc serinde serv-i kâmet bir levend
Gerdeninde kâkül-i gülbârı gözler gözlerim*

*Ol kemân ebrûleri mihrâb-ı kudret mâh-ı nev
Dürr ü mercân lebleri gülnârı gözler gözlerim*

*Mey-i mânâ cır'asıyla mest-i medhûş bir güzel
Katmer-i cennet gibi nûr yârı gözler gözlerim*

*Kays-veş sabrâlara saldı sanem-rûler beni
Cân verüp cânân yolunda kârı gözler gözlerim*

*LUTFÎYÂ nâz-bâz olan dilber seni katl eylesün
Cânıma kast eyleyen dürr-bârı gözler gözlerim. (Lutfî, 2011: 330, (363))*

*Başka bir şiirinde ise şunları zikredilmektedir:
Der-i dergâh-ı dildâre nice dildâdeler vardır
Niyâz-mendân gözü alkan nice üstâdeler vardır*

*Nice serv-i bülenâ kâmetleri dal eyledi bu derd
Bu sabrâ-yı muhabbetde muhabbet-zâdeler vardır*

*Kemân-ebrûlerin kâkülleri gerdende bend etmiş
Der-i dergâh-ı Mevlâ'da nice şehzâdeler vardır*

*Ezilmiş ez-ezel meyhâne-i mânâda bir bâde
O meyhâne-i mânâda nice bin bâdeleler vardır*

*Ezelden mey-keşân sermest olur elbet bu âlemde
O meyin katresine nice bin cân-dâdeleler vardır*

*Eğer kâl ebli bulsa o meyin metninde esrârı
Görürsün şöbret ü şânın atar üftâdeleler vardır*

*Muhammed Lutfî'ye Bârî Teâlâ'dan ola ihsân
Olan mest-i müdâm meyhânede âzâdeleler vardır. (Lutfî, 2011: 195, (146))*

*Diğer bir şiirinde ise şöyle söylemektedir:
Ez-ezel sermest olan bâdesini ballandırır
Mey kızıl sâki güzel meyhâneyi allandırır*

*Dilberi dilhânesinde seyreden müştâk olur
Tâze mey sâki civân mestâneyi güllendirir*

*Mürde dillere dilâ meyhâneler verir hayât
Gülbün-i dil nem alır mubabbeti dallandırır*

*Sâkıyâ rahm et bu dem ver bir şerâb-ı eynemâ
Mey-keşân sermest olur meyhâneyi sallandırır*

*Men aref câmi ile humbânede bir bâde var
Lâle-renk eyler yüzü gerdemleri hallandırır*

*Mâsivâ bilmez nedir bezm-i elest mestânesi
Öyle hayret bahşeder nâtikleri lallandırır*

*LUTFİYÂ bu bâdedir mesteyleyen Mîsâ'ları
Zevk-ı rûhânî verir kâl eblihi hallandırır. (Lutfî, 2011: 235, (212))*

Bu kasidelerin tasavvufî hakikatler hakkında olduğunda şüpheye veya beyitlerinde mertebelerinin zikredildiği İlahî Aşk'ın inkarına hiç yol yoktur. İlahî Aşk'ın süreçleri açık ve belirgin bir şekilde, beşerî aşkla hiçbir benzerliği ve hiçbir kapalılığı olmaksızın beyan edilmektedir. Hâce Muhammed Lutfî Efe, gazel türünde yazdığı şiirlerinde remz (sembol) ve telvîhî (işâret) sanatsal olarak kullanmıştır. Şiirlerindeki semboller, delâlet ettiği mana ile anlayışın vardığı mazmun arasında oluşandan daha fazla değildir; böylece onun amaçları ve gizlileri olan muktedâ-yı hâller ve kullandığı lafızlarla vasfetmek istediği tasavvufî haller arasındaki mutâbakat anlaşılabilir.

Yukarıda örnek verdiğimiz şiirlerinde zikredilen vasıfları tedebbürle okuyan bir kimse, vasıflanan şeyin şehvânî duygular uyandıran bir dilber veya maddî şarap olmadığı hakkında asla şüphe etmeyecektir. Bunun sonucunda Hâce Muhammed Lutfî Efe'nin bütün şiirlerinde İlahî Aşk'ı ifade ettiği sembolik bir gazel türü kullandığını söyleyebiliriz.

İlahî Aşk, şatah veya hayal değil; bilakis kuvvetli bir imanın ve derin bir dindarlığın semeresidir. Bu aşkın eseri kişinin ve yüksek erdemli bir toplumun hayatında güzel ahlak olarak yansır. İbnü'l-Fârid, 'râ' reviyli kasidesinde Allah Teâlâ'ya aşkı hayatın kendisi saymaktadır:

إِنَّ الْعَرَامَ هُوَ الْحَيَاةُ فَمَتَّ بِهِ *** صَبًّا فَحَقَّكَ أَنْ تَمُوتَ وَتَعْتَرَا

“Şüphesiz tutkulu aşk hayattır. Öyleyse aşrı severek onunla öll Bu takdirde senin için hak olan mazûr olduğun halde ölmendir.” (İbnu'l-Fârid, 1990: 128)

Lâmiyye kasidesinde de matlaından itibaren bu konuda yine şunları söylemektedir:

هو الخبّ فاسلم بالحشا ما الهوى سد *** هَلْ فما اختارَه مُضْنَى به وله عَقْلٌ
وعش خالِبًا فالخبّ راحته غنا *** وأولُه سَقَمٌ وَاخِرُه قَتْلٌ
ولكنّ لديّ الموت فيه صِيبَةٌ *** حياة لمن أهوى عليّ بها الفضل
نصحتك علما بالهوى والذي أرى *** مخالفتي فاختر لنفسك ما يحلو
فلن شئت أن تحيا سعيدًا فمتّ به *** تهيدًا وإلا فالعرام لهُ أهل
فمن لم يمُتّ في خبّه لم يمُتّ به *** ودون اجتناء النحل ما جلت النحل

“O sevgidir, aşktır (başka bir şey değil). İçinle teslim ol, arzu kolay değildir. Böylece onun seçtiği şey, akli olduğu halde onunla zayıflamış yıkılmıştır.

(Aşk ve sevgiden kalbini) boşaltarak yaşa! Çünkü o aşkın rahatı yorulmaktır; başlangıcı hastalık ve sonu da ölmektir.

Fakat benim nezdimde aşkın şiddetinden dolayı o sevgi içinde ölmek, onunla (hayatla) fazileti üzerime atılan kimse için hayattır.

Sana arzuyu bilerek nasihat ettim. Gösterdiğim muhalefetimdir. Artık kendin için tatlı olanı seç!

Eğer mutlu olarak yaşamak istersen o zaman şehid olarak aşkla, sevgiyle öl! Aksi takdirde onun için tutkulu aşk ehildir.

Çünkü sevgi ve aşkında ölmemiş olan kimse aşkla yaşamamıştır; arının balını çıkarmaksızın, arı bal yapmaz.” (İbnu'l-Fârid, 1990: 162)

Aşkı tavsifle tarif ettiği şiirinde Alvarlı Muhammed Lutfî Efe bu manaya şu beyitleriyle işaret etmektedir:

*Temennâ-yı visâle mâye-i iblâs olan aşkıdır
Girüp Hayder gibi meydân içinde nâm alan aşkıdır*

*Sipihrin çarhını çevre çeviren kuvve-i sevdâ
Belâ girdabına hût-i muazzam-veş dalan aşkıdır*

*Sikender Husrev ü Dârâ gulâmdır dergeh-i aşkda
Gidüb kâfdan kâfa mülk-i Süleymân'ı alan aşkıdır*

*Acebdır mülk-i virâne girse aşk olur mâmiûr
Yıkan mâmiûrları elbet eden vâri talan aşkıdır*

*Salıp Mecnûn'ları sahrâlara Leylâ cemâlinden
Koyan âteş-i fırkatde bu derdlere salan aşkıdır*

*Dişâr-ı dâr-ı vâdetde garîbâne olan hem-dem
İçüp mey-i musaffâyı gönülde nây çalan aşkıdır*

*Tecellihâne-yi Mevlâ kulûb-i dervîşân Lutfî
Nazargâh-ı İllâhî'dir bu tubfeyi bulan aşkıdır. (Lutfî, 2011: 251, (236))*

Mutasavvıflar nezdinde İlahî Aşk'ın en önemli özelliklerinden biri, fenâ hâliyle birlikteliğidir. Mutasavvıflar fenâ halini, sûfinin sevgilisi (mahbûb) olan Allah Teâlâ'da fânî olmasından dolayı kendi zâtının idrâkini kaybettiği hal olarak tasvir etmektedirler (İbnu Kayyım, 1331-1334: I, 83; Teftazânî, 1983: 219). İmâm Gazâlî bunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

"Bu öyle bir haldir ki, sufide gâlib olduğu zaman, hal sahibine izâfe edilerek 'fenâ' diye, hattâ 'fenâu'l-fenâ' (fenâ ender fenâ; fenâda fenâ) diye isimlendirilir. Çünkü sûfi nefisinden fânî olmuştur ve fenâsından da fânî olmuştur. Çünkü o, bu haldeyken kendisinin şuurunda değildir, kendisinin şuursuzluğunda da değildir. Şayet kendisinin şuursuzluğunun şuurunda olsaydı şüphesiz kendisinin de şuurunda olurdu." (Gazâlî, 1960: 41).

*Alvarlı Muhammed Lutfî Efe'nin diliyle;
Mecrûn ki sabrâyı seyretti ammâ
Hayıf ki cemâl-i Leylâ görünmez*

*Bu seyrân-ı sabrâ müşkil muammâ
Katre bulunur mu deryâ görünmez*

*Sevdâ âşıkları sergeste eyler
Mâşûk nerde kaldı sabhâ görünmez*

*Dûcâr olan bilür derd-i sevdâyı
Gözüne kâmet-i tûbâ görünmez*

*Âteş-i hasretle dağlanmış cânı
Zülf-i anber gözü şehlâ görünmez*

*Hasret diyârında olmuş perişân
Dide-i cânına dünyâ görünmez*

*Kaplamış vücûdum âteş-i sevdâ
N'eylesün hudûd-i sevdâ görünmez*

*Muhabbet babrine sefine salmış
Hiçbir taraf râb-i rehâ görünmez*

*Lutfî bu deryâyâ düşenler bilür
Deryâdadır ammâ deryâ görünmez. (Lutfî, 2011: 273-274, (271))*

Hâce Muhammed Lutfî Efe, başka bir şiirinde de sevenin sevgilisi olan Allah Teâlâ'yı şuhûdunun gerçekleşmesinin dünya hayatının süs ve zinetlerinden, hatta âhîret hayatının cennet ve nimetlerinden ve bütün vasıflarından, arzularından ve amaçlarından fenâdan başka bir suretle olamayacağı görüşünü dillendirmiştir:

*Hubb-i dünyâdan münezzehdir veliyyullâh olan
Mâsivâyâ meyleder mi âşık-ı Allah olan*

*Der-i dergâh-ı İlahî'de niyâz-mend âşıkân
Cennet-i a'lâyı bilmez dâhil-i dergâh olan*

*Sırr-ı tevhid nûr-i vahdet neşr eder dilden dile
Cenneti gönlünde bulmuş ârif-i âgâh olan*

*Kâl ile kalmak olur mu nûr-i mânâ var iken
Hızr-veş eyler sefer ol sâlik-i şeb-râh olan*

*Men aref dersânesinde ilm-i ledûm-dân ile
Tahsil-i ilm etmeyen Lutfi odur gümrah olan. (Lutfi, 2011: 344-345, (386))*

Yine bir şiirinde bu bağlamda, Mevlâ'ya aşkın dünya ve içindekilerin sevgisinden uzaklaşarak o aşkı fenâ halini bulmakla kemaliyete ulaşacağını ifade ederek şunları terennüm etmiştir:

*Hubb-i Rahmân isteyenler dürr ü mercân istemez
Derdini derman bilenler derde dermân istemez*

*Derd ise bir dürr ü mercân gerden-i cân ceberî
Lübb-i irfân isteyenler şöbret ü şân istemez*

*Şehper-i zenbûri değmez bu cihân kâşânesi
Seyr-i cânân isteyenler kasr-ı cinân istemez*

*Bu fenâda sim ü zerler od salar cângâblere
Mâb-i tâbân isteyenler necmi seyrân istemez*

*Öyle bir dilbere el ver dâd-res olsun sana
Bâkî bir cân isteyenler fânî bir cân istemez*

*Bu nukûşât-ı cihâm nakşeden nakkâşî gör
İlm ü irfân isteyenler gül ü reyhân istemez*

*Mir'ât-ı hikmete bak Lutfi aref dersin oku
Cânı kurbân isteyenler cânê kurbân istemez. (Lutfi, 2011: 272-273, (270))*

İnsan, Allah'ın karşısında âcizdir. Acz ve fakr içinde bulunan kimsenin, benlikten vazgeçmesi gerekir. Benlikten vazgeçen, Hâlık'ın ve mahlûkun farkında olur. Bu hâl, insanın kötû sıfatlarını yok ederek hakikî varlığına kavuşması hâlidir ki, tasavvuf dilinde buna mahv ve fena denilir. Rabb'ine karşı aczini ve O'na fakrını, muhtaçlığını idrâk ederek fenaya ulaşan ve kendi hiçliğini anlayan Alvarlı Muhammed Lutfi Efe'nin tavsif ettiği kimseyi başka bir yönden Seyyid Nesimi bir gazelinde şöyle anlatmaktadır:

*Putbâne ile Kâbe'yi surette fark eden,
Mânâda bâliğ olmamış ol, gerçi pîrdir.
Aşkın yolunda özünü hâk eyleyen fakir,
Adı cihânda Hüsvrev-i Sâhibserîrdir.
Dünyâ ve mülk ü mâlına aldanma ey melik,
Zirâ ânın metâi be-gâyet hakîrdir. (Kürkçüoğlu, 1985: 323)*

Alvarlı Lutfi Efe'nin hemen, bütün şiirlerinde Allah'a olan aşk ve bu aşkın tezahürleri görülmektedir. Mesela bir şiirinde İlahî Aşk'ın kaynağı ve başlangıcı olan bezm-i eleste hayran ve âşık olduğu Rabb'ine ve aslı vatanına kavuşma özlemiyle yarısını ve neticesinde vuslatını şu şekilde dile getirmektedir:

*Derd-i firkat cânıma te'sir eder cânân bugün
Dağlamaz mı derd-i dilber dülde mihmânım bugün*

*İhtiyârsız iftirâkın od salar cânâhıma
Dil-nişinim bu firâkın bozdu devrânım bugün*

*Kâbil-i ders-i arefdir mekteb-i irfâনে
Halkımızdan devri kesdi cân-i irfânım bugün*

*LUTFİYÂ dârü'l-emân meyhânedен al bir haber
Hâdim-i pîr-i mugândır rûb-i revânım bugün. (Lutfi, 2011: 342-343, (382))*

Bütün insanlar, âlem-i ervâhta Rabb Teâlâ'yı görmüş ve tanımış, "Sen bizim Rabbimizsin" (Araf; 7/172) diyerek ahd-i misâk etmişti. O rahatlık ve huzur diyarı olan vatanından, bu mihnet ve sıkıntı diyarı olan dünyaya intikal, insan için bir dert yükü olmuştur. İşte asli vatanına ve Sevgilisine kavuşmayı arzulayan pek çok mutasavvıfın dile getirdiği gibi Alvarlı Muhammed Lütfi Efe de, o huzurlu asli vatanından ve Sevgilisinden ayrı kalmaktan dolayı şikâyet etmekte ve sanki Mevlâna'nın kamaşıktan koparıldığından dolayı orayı özleyen ve inleyen ney metaforundaki gibi, "Ey Rabbim, Sen'den uzaklaştığım için gam ve keder içerisindeyim" demektedir:

*Ey gönül kaddimi ham etdi n'idem firkat-i yâr
Çâre ne, sabır gerek ağlama gel eyleme zâr
Sen gibi bağı yanık etdi nice âb-ı bezâr
N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imiş*

*Yâr ile yârân olan ağyârı görmekten ise
İyd olur yevm-i memat çâre budur kim ne dese
Ne tehammül ne sabır kimde kalur böyle ise
N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imiş*

*Bu kadar zâr-ı âteş-nâk ile feryâd edeyim
Cân-nisâr ruhü fedâ eyleyerek yâd edeyim
Yâr yolunda bu kadar vârimî berbâd edeyim
N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imiş*

*Gözlerim kan dökerek yoluna oldum nigerân
Kûy-i cânâne gider vâkt-i seber rûb-i revân
Âteş-i aşkı ile dil-gedemiz yandı emân
N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imiş*

*Lutfi cânânı gözet cân göz ile birgün olur
Rahmeder hâlimize yanımıza belki gelür
Dâimâ ehl-i sebât vuslat-ı cânânı bulur
N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imiş. (Lutfi, 2011: 289, (296))*

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin insanı sembolize eden "ney" in diliyle, asli vatanı olan ruhlar âlemini sembolize eden kamaşıktan ayrılışını ve kavuşma rüzgârını bekleyişini dile getirdiği:

*"Dinle neyden kim hikâyet itmede
Ayrılıklardan şikâyet itmede*

*Dir kamaşlıkdan kopardılar beni
Nâlişim zâreyledi merd ü zeni
Şerha şerba eylesin sînem firâk
Eyleyem tâ şerb-i derd-i iştiyâk
Her kim aslından ola dîr u cüdâ
Rûzgar-ı vaslı eyler muktedâ". (Mevlânâ, 1967: I, 2)*

şiirinde olduğu gibi, Alvarlı Efe Hazretleri de sözü edilen ayrılıklara, ayrı kalman varlığa özlem, gelinen yere hasret duyma ve kavuşma çabasını dile getirmiştir.

İzdirab veren bir belâ olarak görülen ayrılığa tahammül ederek likâyı, kavuşmayı özlemek ve o vakti beklemek mutasavvıfların diliyle bir derd ve hayat boyu süren bir çiledir. Yunus'un da ifade ettiği gibi, süfi bütün ömrü boyunca Mâşûk-ı Hakîki olan Mevlâ'sına kavuşma arzusuyla inleyecektir:

*Dolap niçün inilersin,
Derdim vardır inilerim
Ben Mevlâ'ya âşık oldum,
Anın için inilerim. (Toprak, 1986: 149)*

Âşık mâşûkundan ayrı kaldığında derdinden ağlar, inler ve onun hasretinin ateşiyle yanar. Fakat bu yanış acı değil zevk verir, çünkü Fuzûlî'nin dediği gibi, kişinin olgunluğu, cânını Cânân'ı için feda etmesiyle ortaya çıkar:

*"Âşık oldur kim, kulûr cânın fedâ cânânına,
Meyl-i cânân itmesün her kim ki kıymaz cânına.
Cânını cânâna virmekdir kemâli âşıkın
Virmeyen cân, i'tirâf itmek gerek noksânına.*

....
*Aşk derdinin devâsı kâbil-i dermân degil
Terk-i cân dirler bu derdin mu'teber dermânına
Hiçkim cânân için cân virmeye lâf itmesün
Kim gelübdür bu sıfat ancak Fuzûlî şânına." (Fuzûlî, tsz.: 112)*

Bu hususu Alvarlı Muhammed Lutfi şu dizeleriyle terennüm etmektedir:

*Âşık olan cân verir didârına dilberlerin
Bülbül-veş cân atar gülzârına dilberlerin*

*Cân verir cânndan geçer cânânına âşık olan
Gûş-i cânın bahşeder ezkârına dilberlerin*

*Hubb-i Mevlâ bâdesi âşıkların gark eylemiş
Kim düşer fânî olur efeârına dilberlerin*

*Ger çalarsa gözüne şems-i muhabbet şu'lesi
Bin cânın kurbân eder dîr-bârına dilberlerin*

*Gül-gülistân-ı seâdet âşıkı diyâr-ı yâr
LUTFİYÂ cânın atagör dârına dilberlerin. (Lutfi, 2011: 404, (483))*

Alvarlı Muhammed Lutfi Efe, aşkdan çektiği âhı ateşe benzettiği bir şiirinde, mâşûkundan ayrılarak hasret ateşine düşen gönlün halini şu dizelerle dile getirmektedir:

*Âh odu tende iken büryân kebâbdayız biz
Aşk yâr cânda iken rengîn şerâbdayız biz*

*Hasret-i dilrubâdan âteş düşünce gönle
Başdan başa yıkulmuş şehri-i barâbdayız biz*

*Ger fâriğ olmaz isen meh-pârelerden ey dil
Olmaz ise karargâh zir-i bubâbdayız biz*

*Gel nâr-i aşka yanma görünce şûh u şengi
Hâsâ ki tâkat olmaz ahd-i şebâbdayız biz*

*Müblükdir âl-i dilber aşk dâm-ı meblekedir
Âlem-i hayret içre gıyâ ki hâbdayız biz*

*Nâr nûr u aşk muhabbet cem oldu yâr ruhinde
Gâbî güler gâbî ağlar zevk-ı hûn-âbdayız biz*

*Zülf-i siyâhı ey dil zulmet bıraktı cân
Cân ermese cânâne tabt-ı türâbdayız biz*

*Tir-i kazâya benzer müjgân-ı kara gözler
Gel Lutfi'yi sen öldür hazır cevâbdayız biz. (Lutfi, 2011: 279, (280))*

Sonuç

Genel olarak, bakıldığında, Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi Efe, tasavvufi hayatının semeresi olan şiirlerinde temsiller, teşbihler, istiareler ve edebi sanatlarla birlikte sâliklerine sembolik olarak Hakk'a vuslat yollarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bununla birlikte kendi müşâhade ettiği hakikatleri ortaya koyan Efe, İlahî Aşk'ını gazeliyyât ve hamriyyât suretinde görünen şiirlerinde terennüm etmiş; Rabb'ine aşkı ifade ederken kimi zaman dilberlerden bahsetmiş, Rabb'inden gelen lütufları da kimi zaman şarabla ifadelendirmiştir.

Alvarlı Lutfi Efe'nin bütün şiirlerinde Allah'a olan aşk ve bu aşkın tezahürleri görülmektedir. Onun kasidelerinin tasavvufi hakikatler hakkında olduğunda ve İlahî Aşk'ın zikredildiğinde şüpheye hiç yol yoktur. Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi Efe, gazel türünde yazdığı şiirlerinde remz (sembol) ve telvihi (işâret) sanatsal olarak kullanmıştır. Şiirlerinde vasıflanan şeyin şehvânî duygular uyandıran bir dilber veya maddî şarap olmadığı oldukça açıktır. Bununla birlikte Hâce Muhammed Lutfi Efe, bütün kasidelerinde İlahî Aşk'ı ifade ettiği sembolik bir gazel türü kullanmıştır.

İlahî Aşk, şatah veya hayal değil; bilakis kuvvetli bir imanun ve derin bir dindarlığın semeresidir. Bu aşkın eseri kişinin ve yüksek erdemli bir toplumun hayatında güzel ahlak olarak yansır. Bu hakikati ifade ederken Hâce Muhammed Lutfi Efe, sevenin sevgilisi olan Allah Teâlâ'yı şuhûdunun gerçekleşmesinin; dünya hayatının süs ve zinetlerinden, hatta ahiret hayatının cennet ve nimetlerinden; ve bütün vasıflarından, arzularından ve amaçlarından fenâdan başka bir suretle gerçekleşmeyeceğini şiirleriyle anlatmıştır.

Kaynakça

- Bursalı, M. N. (1989). Yunus Emre, Hayatı ve Bütün Şiirleri. İstanbul.
- Cebecioğlu, E. (1998). "Hacı Bayrâm Veli". Sahabeden Günümüze Allah Dostları. İstanbul.
- Cebecioğlu, E. (1994). Hacı Bayrâm Veli ve Tasavvuf Anlayışı. Ankara.
- Fuzûlî (Tsz.) Destân-ı Leylâ vü Mecnûn. (University of Toronto Library, PL248 F95L4 1848a numaralı baskının kopyası).
- el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed (1960). Mişkâtü'l-Envâr. (Tah: Ebu'l-Alâ Afîfî). Kâhire: Dâru'l-Kavmiyye.
- el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed (Tsz.). İhyâü Ulûmi'd-Din. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Gölpınarlı, A. (1938). Yunus Emre ve Şiirleri, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (1961). Yunus Emre ve Tasavvuf. İstanbul.
- Lutfî, Hâce Muhammed (2011). Hulâsatü'l-hakâyk. İstanbul: Efe Hazretleri Vakfı.
- Hilmî, M. M. (1960). el-Hubbu'l-İlâhî fi't-Tasavvufi'l-İslâmî. Mısır: Dâru'l-Kalem.
- İbnu Hallikân (Tsz.). Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân. (Tah. Dr. İhsan Abbas). Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbnu Kayyım el-Cevziyye (1331-1334). Medâricu's-Sâlikin, beyne Menâzili İyyâke na'budu ve İyyâke neste'in. Kâhire.
- İbnu Kayyım el-Cevziyye (2003). Ravdatu'l-Muhibbîn ve Nüzhetu'l-Muştâkin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Fârid (1990). Divânü İbni'l-Fârid. (Tah. Muhammed Muhyiddin Nasruddin). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh (1988). Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Köprülü, M. F. (1991). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. (Gerekli sadeleştirmeler ve bazı notlara ilavelerle yayımlayan: Orhan F. Köprülü). Ankara.
- Köprülü, M. F. (2004). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara.
- Kürkcüoğlu, K. E. (1985). Seyyid Nesimi Divânı'ndan Seçmeler. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Maztoğlu, H. (1990). "Hacı Bayrâm Veli'nin Şiirleri ve Mektupları". Hacı Bayrâm Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara.
- el-Mekki, Ebû Tâlib (1306). Kütü'l-Kulüb fi Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tariki'l-Murid ilâ Makâmi't-Tevhîd. Mısır: el-Matbaatu'l-Meymûniyye.

Mevlânâ (1967). *Mesnevî-i Şerif, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifî Tercümesi*. (Haz: Âmil Çelebioğlu). İstanbul.

Mübârek, Z. (2002). *et-Tasavvufu'l-İslâmî fî'l-Edebi ve'l-Ahlâk*. Dimeşk: Dâru Sa'diddin.

Özköse, K. (2004). "Hacı Bayrâm Velî ve Yaşadığı Döneme Tesiri". *Tasavvuf Dergisi*, Yıl. 5 sayı 12.

es-Serrâc, Ebu'n-Nasr Tûsî (1380/1960). *el-Luma'*. (Tah: Abdulhalim Mahmud, Taha Abdalbaki Sürur). Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadise.

es-Sülemî, Abdurrahman (1986). *Tabakâtu's-Süfiyye*. (Tah. Nüreddin Şureybe). Kahire: Metebetu'l-Hancı.

et-Teftazânî, Ebu'l-Vefâ (1983). *Medhalu ilâ't-Tasavvufi'l-İslâmî*. Kâhire: Dâru's-Sekâfe.

Toprak, Burhan, (2006). *Yunus Emre Divanı*, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, İstanbul.

Yâfî, Afifuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali (Tsz.) *Neşru'l-Mehâsini'l-Ġâliyye*. Matbaatu's-Sekâfeti'd-Diniyye.